

Elfelejtett értékeink

KALAPIS ZOLTÁN: BETŰK ÉS KÉPEK

Amikor olvasóként először vettük kézbe Kalapis Zoltán *Betűk és képek* című művelődéstörténeti írásokat tartalmazó kötetét, még nem tudhattuk, hogy a Híd-díjas, azaz a vajdasági magyar irodalom egyik legrangosabb elismerésével jutalmazott művel ismerkedünk. A díjat odaítélő bizottság múlt év márciusában hozta meg döntését. A Forum Könyvkiadó gondozásában napvilágot látott kötet öt tanulmányt tartalmaz a Vajdaság, elsősorban Bánát művelődéstörténeti múltjának témájából. A térség porlepte, sokszor és sokak által tagadott művelődési hagyományát, annak fontos területeit, értékeit ismerhetjük meg belőle. Kalapis Zoltán többek között felkutatta és feldolgozta a kétszáz éves padéi nyomda történetét, s ezzel Takáts Rafael, az első bánati Typotbeta (mai szóval betűszedő) rendkívüli jelentőséggel bíró, nem csupán a nyomdatörténet szempontjából értékes és érdekes munkásságát ismerteti. Az első bácskai teljes gimnázium körüli bonyodalmakra (ha ez a szó egyáltalán kifejezheti az újvidéki iskola kitüntetésének, majd lefokozásának eseményeit) is fényt derít, majd következő írásában a fényképészet múltjába tekint vissza felfedező szándékkal, amikor Oldal István bánati fényíró munkásságát, működésének történetét dolgozza fel. A *Betűk és képek* negyedik tanulmánya világhírű személyiség nevéhez fűződik. A Bartók család bánati kapcsolatait, itteni „gyökereit” rajzolja meg benne (természetesen kutatásai eredményeképp) az író. A kötetzáró írás öt szabadkai napilap történetét mondja el.

Az esztétikus kivitelezésű Kalapis-kötet valóban azt nyújtja, amit a címe (a befogadóra tett elsődleges és meghatározó információ) ígér: betűket, képeket és hatalmas munkával felkutatott tengernyi – a vajdasági művelődéstörténeti múltat tagadók számára – igazoló adatot, minnek látványa akár el is riaszthatja a művelődéstörténeti értékek iránt kevésbé érdeklődő, a mai modern esszéirodalomtól intellektuális élményt váró (fiatal) olvasót. Pedig a kettőnek – ha olykor csak áttételesen is – köze van egymáshoz, hiszen a történelem s a művelődés múlt századaiban gyökeredzik intellektuális fogékonyságunk is, csak sorsunk, kultúránk (s ezáltal önmagunk) ismerete vezethet bennünket mélyebb felismerésekhez, a tények s a dolgok miértjére kérdező intellektuális írói-befogadói attitűdhez. Ha beszélhetek a mai huszoneves olvasók nevében, akkor azt mondom, ha a Bartók-tanulmány (a név önmagában is felkelti az érdeklődésünket) nem lenne ebben a kötetben, a jelen dilemmái iránt kifejezetten érzékeny fiatal olvasók többsége talán bele sem fogna tanulmányozásába, mint ahogy az olvasók nagy része is ezzel az írással kezdi a *Betűk és képek* olvasását. Ez a tanulmány azonban elég ahhoz, hogy meggyőződjünk róla, tengernyi érdektelennek tetsző adat helyett gazdag és érdekes ismerettárra, gondolataiban újszerű, okfejtésében elmélyült, élvezetes olvasmányra leltünk, úgyhogy érdemes a Bartók-tanulmány elé és azon túlra lapozni.

Kalapis Zoltán e kötetével kapcsolatban az irodalmi műfajok legváltozatosabb skálája kerül rendszerint említésre. Tény, hogy írásait lehetetlen egy, azaz csak az esszé, a tanulmány vagy a publicisztika műfajával azonosítani, hiszen egyik törvényszerűségeinek sem felelnek meg teljességében, miközben mindhárom sajátosságait tartalmazzák. Ez a műfaji többszínűség, amikor a szépirodalom és bölceleti próza, illetve ezek műfajai közé nehéz határt vonni, jelen korunk irodalmának egyik jellegzetessége, nem ritka a művének műfajára kérdező írói magatartás sem. Kalapis Zoltán „művelődéstörténeti

írások"-ként jelöli munkáinak műfaját, bár azon meghatározásba, hogy „írás”, szinte minden belefér. Sokkal fontosabbnak tűnik azonban ennél maga az ismeretekben gazdag tárház, az, hogy milyen tudással, olvasói élménnyel lettünk gazdagabbak a Kalapis-kötetet olvasva.

A padéi Typotbeta című írás érdekes portré Takáts Rafael Ferenc-rendi barátról, miközben munkásságának jelentőségére is fény derül. Padéra, az alakuló bánáti településre, a Szeged környéki falvakból kirajzott dohánykertész famíliák közösségébe Takáts valószínűleg 1788-ban érkezett, hol a lelkipásztori és a tanítói teendők mellett magántevékenységként nyomdászattal foglalkozott, ismerősöktől kapott elavult eszközök segítségével. „Olyan korban foglalkozott nyomdászattal – magánemberként, személyes tevékenységként –, amikor ezen a tájon, a mai Vajdaság területén semmilyen nyomda nem volt” – állapítja meg Kalapis. Összesen 19 nyomtatvány készült műhelyében, melyek közül a legértékesebb minden bizonnyal a Pápai-Páriz szótárhoz készült Toldalék, melyet Takáts „magánhasználatra s egyszerűen a magyar nyelv művelésén fáradozó igen tudós férfiakkal való közlés érdekében készítette”. A Toldalék tájnyelvi elemekkel bővíti az említett híres kiadványt. „A Takáts-féle nyomtatóműhelyről összegzőként azt mondhatjuk, hogy már a maga korában is kezdetleges volt, primitív berendezésű, s termékei egy műkedvelő nyomdász keze nyomát viselik, de ez nem sokat von le a padéi ferences barát működésének nyomdatörténeti jelentőségéből, különösen szűkebb pátriánk szemszögéből nézve. Művelődéstörténeti fontossága sem lebecsülendő, még akkor sem, ha ez nem mérhető a XIV. századi könyvnyomtató református vándorprédikátorok vagy a XVII. századi, nagy hatású Tótfalusi Kis Miklós, de még a XVIII. századi kortárs Kaproncai Nyerges Miklós jelentőségével sem... De ennek ellenére is megvan, meg kell hogy legyen a maga kis helye mind a nyomdatörténetben, mind a művelődéstörténetben” – összegzi munkájának eredményét Kalapis Zoltán.

A *Betűk és képek*ben érdekes, tetszetős, mind fotótechnikai, mind esztétikai szempontból kiváló fotóanyagot találunk Oldal István becskerekai fényíró, azaz fényképész műterméből, hogy a könyv fedőlapján levő – ifj. Oldal István által készített – művészi értékű fényképről ne is beszéljünk. Kalapis kutatásai során megállapította, hogy „Oldal István becskerekai műhelye volt az első állandó jellegű fényképészeti műterem a Vajdaságban és az egykori Jugoszlávia területén, amely 1854-től, csaknem hét évtizeden át megszakítás nélkül működött”. A műteremben zajló munkának, s tulajdonosának (végzőjének) életrajzi adatait a nyomdatörténeti esszé megformálásához hasonlóan, lényegbe látó kérdésfeltevésekkel, asszociatív ráhatásokkal egyetemben pergeti le előttünk az író, miközben a művelődéstörténet s részkérdései iránt is jócskán felkelti szunnyadó érdeklődésünket.

Bartók Béla csak igen kevésszer járt e vidéken kutatói céllal, itteni gyökereinek azonban szerepük volt karrierje, életpályája alakulásában, főleg, ha elfogadjuk Kalapis nézetét, miszerint – természetesen a tudomány is foglalkozik a kérdéssel – „a gének jelentős része nem feltétlenül érvényesül a soron következő nemzedékben, hanem lapang, és csak valamelyik későbbi utódban bontakozik ki, többé-kevésbé ismeretlen, de bizonyára meghatározott körülmények között”. Akár a kötet többi tanulmánya, a Bartók családról szóló sem csak azért fontos és élvezetes számunkra, mert tényeket tudunk meg belőle (pl. a zeneszerző dedapja költözött a Délvidékre, Csernyén volt lakhelyük, a család kifejezetten értelmiségi beállítottságú volt, haladó gondolkodású stb.), hanem, mert egy ismeretlen kor hangulatát, sőt, egy földrajzilag közel eső, mégis alig

ismert vidék múltját, szellemiségét hozza közelebb az olvasóhoz minden tudományos ismerettel együtt. Ezek a megállapítások a kötet többi írására is érvényesek, különös tekintettel az újvidéki királyi gimnázium, a Regium Gymnasium Neoplantense történetével foglalkozó, s a bácskai, pontosabban szabadkai napilapok sorsát feltáró tanulmányokra, hiszen az előbbiből a jozefinizmus korszakának, az utóbbiból pedig a századelő hangulata, társadalmi-politikai törekvései bontakoznak ki a szemünk előtt. Azon olvasók számára, kiket e művelődéstörténeti kérdések mélyebben foglalkoztatnak, hiánypótló forrás ez a könyv. Ám az, hogy Kalapis az e kérdésekben laikus olvasót is képes lekötni, „magához láncolni” szövegeivel, írói készségének eredménye. Tényfeltárás, szövegformálás közben ugyanis nem a szigorú értelemben vett tudományosság vezette tollát, hanem az olvasmányosságra helyezte a hangsúlyt, a népszerűsítő szándékot helyezte előtérbe. Írásainak szinte regényszerű, azaz szépirodalmi betétei vannak, gondoljunk csak a Bartók családot is sújtó pestisjárvány leírására. Takáts Rafael meghurcoltatásának ábrázolására, vagy az újvidéki gimnázium főgimnáziummá avatásának ünnepét, az egybegyűlteket magatartását, viseletét megjelenítő szövegegységekre.

Kalapis Zoltán *Betűk és képek* című könyve úttörő vállalkozás a vajdasági magyar művelődéstörténeti kutatásban. Évtizedekig tartó, tengernyi munka eredménye, amely eredményeket azonban olyan formában sikerült a kutatónak olvasói elé tárni, hogy az a széles olvasóközönseget éppúgy, mint a tudományban jártas személyeket, érdeklődéssel tölti el, s hasznos olvasói élményben részesíti. S persze a könyv tudományos értéke még véletlenül sem csorbult. (*Forum*, 1992.)

Bence Erika